

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

Н. В. Мокєрова

Споживча кооперація виконує важливу місію сприяння економічному розвитку, наповнює його соціальним змістом на локальному, регіональному, національному і на глобальному рівнях. Забезпеченню ідентичної, адекватної сутності власне споживчої кооперації господарсько-фінансової діяльності сприяє відтворення соціального капіталу, формування якого пов'язане зі свідомими діями кооперативного менеджменту, членів споживчої кооперації, працівників кооперативних підприємств. Тому, на нашу думку, виникають інтереси і потреба в усвідомленому інвестуванні соціального капіталу в споживчій кооперації, усвідомленні належності соціального капіталу до нематеріального капіталу, що перетворюється в економічний капітал. Таким чином, виникає потреба в процесі дослідження звернутися до теоретичних витоків, концептуальної основи, визначення сутності соціального капіталу, що зумовлює актуальність теми даної статті.

В останніх наукових публікаціях вітчизняні дослідники звертають увагу на різні аспекти розвитку споживчої кооперації, функціонування кооперативного капіталу. В. В. Апопій розглядає процеси інтернаціоналізації торгового капіталу як умови розвитку кооперативної торгівлі [1]. С. Г. Бабенко аналізує сучасні трансформації структури і системи відносин споживчої кооперації [3]. Г. І. Башнянин досліджує проблеми трансформації кооперативних систем [4]. О. Г. Біла виділяє проблеми формування стратегії управління капіталом у споживчій кооперації [5]. Однак у вищезазначених працях, а також у фундаментальних теоретичних працях С. Д. Гелея [6] та Л. П. Горкіної [7] проблематика сутності соціального капіталу споживчої кооперації не досліджено. Разом з тим окремі аспекти теоретичного ана-

лізу сутності соціального капіталу споживчої кооперації та відносини соціального партнерства з позиції економічної теорії містять наукові праці Г. П. Скляра [17, 18] та В. Г. Перхуна [15].

Метою статті є теоретичний економічний аналіз сутності соціального капіталу споживчої кооперації з позиції розгляду останньої, як складової народного господарства України.

Ідея соціального капіталу, як зазначають сучасні вітчизняні науковці-дослідники проблеми, з'явилася в працях зарубіжних учених на межі 70–80-х рр. минулого століття, а подальший розвиток пов'язаний з останнім десятиліттям. У працях яких було закладено підвалини концепції соціального капіталу, вважаються П. Бурд'є, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Ф. Фукуяму. Теорія соціального капіталу була розвинута в працях Р. Барта, В. Бейкера, П. Вілсона, Дж. Вулкана, Г. Лоури, А. Поетеса та інших дослідників. Окремі аспекти вказаної проблеми розробляють російські вчені В. Радаєв, Й. Дискін, П. Шихирев, Л. Стрельнікова та ін. До сучасних українських учених, які досліджують теоретико-методологічні проблеми розвитку соціального капіталу, здебільшого з позиції економічної теорії, слід віднести С. Архієреєва, А. Бову, М. Горожанкіну, М. Гуревічева, О. Демківа, Г. Задорожного, Ю. Зайцева, В. Чепак та інших науковців.

У процесі дослідження наукової проблеми визначення сутності соціального капіталу споживчої кооперації ми виходили з актуальності, перспективності дослідження кооперативних систем із позиції їх ринкової трансформації, особливо дослідження кооперативного капіталу [4, с. 385–386], а також задекларовано нами раніше людино розмірного підходу. Тому, враховуючи визначальну для споживчої кооперації роль людини, фізичної особи як но-

сія ідеї кооперації – власника (члена) споживчого товариства та споживача товарів і послуг [18, с. 38], ми підходимо до аналізу соціального капіталу з позицій його носія – особистості.

Сучасні вітчизняні дослідники соціального та інших форм капіталу підкреслюють їх невід’ємність від людського капіталу [2, с. 147], носія останнього – живої людської особистості. Разом із тим у сучасній науковій літературі підкреслюється відмінність соціального капіталу від людського, інтелектуального капіталу; акцентується увага на протиріччі складових цієї категорії; виділяються особливості аналізу соціального капіталу на мікро-, мезо- та макрорівні тощо.

Вітчизняні науковці О. Грішнова та Н. Полив’яна соціальний капітал на макрорівні визначають як сукупність норм, традицій, цінностей і довіри, що через систему специфічних структурних форм та інституцій визначає характер суспільної взаємодії [10, с. 22].

Проведений нами теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що завдяки розвитку відносин соціального партнерства створюється і функціонує модель споживчої кооперації, що заснована на економічній участі членів в господарській діяльності кооперативу.

На наш погляд, у процесі аналізу й оцінки соціального капіталу споживчої кооперації необхідно визначити його відповідність кооперативним принципам і цінностям, особливо принципам економічної участі членів.

Основні поняття і категорії теорії кооперації оформлені у вигляді «кооперативних принципів» – зведення загальних правил ведення кооперативного господарства. Тобто кооперативи є більш складними господарськими утвореннями, що керуються у своїй діяльності не тільки економічними законами, але і кооперативними принципами. Останні відрізняються від економічних законів емпіричним характером їх створення. Перші кооперативні принципи сформульовані в економічній термінології вперше в 1895 р.

Особливістю соціального капіталу кооперації є дотримання міжнародно визнаних кооперативних цінностей і принципів. Резолюція 56 сесії Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 2001 р. «Кооперативи в процесі со-

ціального розвитку» зазначає, що метою політики у відношенні до кооперативів є визнання останніх як юридичних осіб, забезпечення рівності з іншими асоціаціями та структурами всіх організацій і інститутів, заснованих кооперативним рухом. Для досягнення вказаної рівності необхідно, щоб особливі цінності та принципи кооперативів були повністю визнані бажаними і корисними для суспільства, щоб були вжиті належні заходи для недопущення дискримінацій і притисків унаслідок їх особливих якостей.

У Рекомендації 2002 р. щодо сприяння розвитку кооперативів, яка прийнята на 90-й сесії Генеральної конференції Міжнародної організації праці 20 червня 2002 р., підкреслена самобутність кооперативів, яку слід стимулювати та укріплювати на основі кооперативних цінностей, етичних норм, кооперативних принципів. Сприяння розвитку кооперативів з урахуванням цінностей і принципів є однією із засад політики національного та міжнародного економічного й соціального розвитку.

У матеріалах конгресу (1995) зафіксована система кооперативних цінностей (самодопомога, відповідальність, демократія, рівність, справедливість і солідарність), етичних цінностей (чесність, відвертість, соціальна відповідальність і турбота про інших) і принципів кооперації (добровільність та відкрите членство; демократичний членський контроль; економічна участь членів; автономія та незалежність; освіта, підвищення кваліфікації, інформація; співробітництво між кооперативами; турбота про громаду), яка визначає кооперативну своєрідність, сучасний світогляд кооператорів усього світу.

Вищевказані цінності та стичні принципи є загальнолюдськими цінностями, які конкретизуються в цінностях кооперативу залежно від соціокультурних особливостей країни, регіону тощо.

Принцип «добровільне і відкрите членство» проявляється у тому, що кооперативи є добровільними організаціями, які відкриті для усіх людей, що здатні надати свої послуги і взяти на себе відповідальність без дискримінації за ознаками тендерної, соціальної, расової, політичної і релігійної належності людей.

В основі принципу «демократичний членський контроль» лежить положення про те, що кооперативи є демократичними організаціями, які контролюють свої члени, що беруть активну участь у виробленні політики та прийнятті рішень. Чоловіки і жінки, що працюють як обрані представники, підзвітні членам кооперативу. У первинних кооперативах у всіх членів рівні права під час голосування (один член – один голос). Також відповідно до демократичних принципів організовані кооперативи більш високих рівнів.

Відповідно до принципу «економічна участь членів» члени кооперативу роблять рівні вклади й контролюють кооперативний капітал. Вони отримують деяку компенсацію на внесений внесок, що є умовою членства. Члени кооперативу розподіляють залишковий капітал на такі цілі: розвиток кооперативу, винагородження членів кооперативу відповідно до їхньої участі у справах кооперативу, підтримка інших сфер діяльності, що схвалені членами кооперативу.

Принцип «автономія і незалежність» означає, що кооперативи є автономними організаціями взаємодопомоги, що контролюють свої члени. Якщо вони укладають угоди з іншими організаціями, включаючи урядові, або збільшують свій капітал за допомогою зовнішніх ресурсів, то це робиться за умови демократичного контролю з боку членів і підтримки незалежності.

Кооперативи дають освіту за принципом «освіта, підвищення кваліфікації і інформація» і навчають своїх членів, вибраних представників, управляючих і працівників, щоб ті змогли зробити ефективний вклад у розвиток свого кооперативу. Вони інформують громадськість, особливо молодь і суспільних лідерів про те, що собою уявляють кооперативи і яку користь вони приносять.

Реалізуючи принцип «співробітництво між кооперативами», кооперативи більш ефективно обслуговують своїх членів і зміцнюють кооперативний рух, працюючи на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівнях.

Приділяючи основну увагу потребам членів кооперативу, кооперативи, відповідно до

принципу «Турбота про громаду», проявляють турботу про постійний розвиток своїх громад.

Слід зазначити, що принципи МКА загалом збалансовані між собою і ефективні лише у разі використання у сукупності, що дозволяє кооперативам досягати своїх цілей.

В Україні основні норми стосовно споживчої кооперації зафіксовані в Законі «Про споживчу кооперацію», відповідних документах Укоопспілки. Стаття 2 формулює основні принципи діяльності споживчої кооперації – добровільність членства, демократизм, соціальна справедливість, взаємодопомога та співробітництво, вільне господарське функціонування на основі ринкових відносин. У «Концепції економічного та соціального розвитку споживчої кооперації України», що затверджена Шостими зборами Ради Укоопспілки п'ятнадцятого скликання у квітні 1993 р., зазначені принципи викладені більш розгорнуто.

1. Добровільність і доступність членства у споживчому товаристві без штучних обмежень або будь-якої дискримінації за соціальними, політичними, расовими чи релігійними ознаками усіх осіб, які можуть користуватися послугами цього товариства і згодні нести відповідальність, пов'язану з членством у ньому.

2. Демократичність управління і контролю споживчої кооперації, керівництво її діяльності особами, які обрані і призначені схваленим членами споживчої кооперації шляхом і підзвітні їм. Рівний статус кожного члена і надання будь-кому права одного голосу, незалежно від грошових внесків, тривалості членства тощо; участь у вирішенні всіх питань, що стосуються їхніх товариств.

3. Використання економічних результатів діяльності споживчих товариств і споживчих спілок на користь своїх членів, неможливість збагачення одного члена за рахунок іншого. Це здійснюється на основі рішення членів шляхом відрахування на розвиток і економічне зміцнення різноманітних галузей і видів діяльності, соціальні потреби, дивіденди на обов'язковий пайовий та інші грошові внески членів споживчих товариств.

4. Виділення коштів на навчання членів, працівників споживчої кооперації, а також на-

селення економічним і демократичним принципам кооперації.

5. Використання всіх практичних можливостей для активного співробітництва кооператорів на місцевому, регіональному, національному та міжрегіональному рівнях із метою досягнення єдності дій щодо поліпшення задоволення інтересів і захисту прав членів споживчих товариств.

Економічною і соціальною базою споживчої кооперації є пайовики. Пайовики є основою будь-якої кооперативної системи, що вирішують особливості вигідної її структури. Пайовики визначають тип кооперативу й умови входження в кооперативні союзи різних рівнів. Залучення споживчими товариствами грошових коштів населення є основним резервом підвищення стійкості споживчої кооперації. Водночас ефективне використання кооперативного капіталу підвищує добробут членів кооперації.

В основі функціонування пайовиків у споживчій кооперації лежить принцип економічної участі членів. Вказаний принцип визначає зміст інших економічних і соціальних принципів і забезпечує економічну стійкість кооперативу.

Соціальна місія споживчої кооперації зазнала певної трансформації під впливом глобалізації та інших зовнішніх економічних умов. Реалізація соціальної місії повинна здійснюватися через членів споживчої кооперації. Сучасні дослідники відмічають, що останнім часом виникла гостра необхідність у зміцненні демократичних засад споживчої кооперації і скеровувати зусилля на підвищення активності членів, захист їх прав і інтересів; удосконалювати форми кооперативних виплат і пільг.

Під впливом відносин економічної трансформації не реалізується один з основних кооперативних принципів – капітал має бути вкладений самими членами і давати прибуток. Членам (пайовикам) належить незначна доля капіталу споживчих товариств. Тому практично відсутня матеріальна зацікавленість членів у результатах роботи, не реалізується їх участь в управлінні підприємством.

Особливістю кооперативу є формування і контроль капіталу, розмір якого залежить

від кількості пайовиків і не є постійним. Так, член кооперативу, пайовик, що виходить із нього, забирає свій пайовий внесок, зменшуючи таким чином кооперативний капітал. При розподілі прибутку частина її зараховується у неподільний фонд, гроші з якого пайщику при виході з кооперативу не повертаються; частина призначається на розвиток кооперативу і економічне забезпечення сформованих пайовиками цілей; частина розподіляється між членами кооперативу з урахуванням їх пайових внесків, прибутку або збитків.

В основі принципу «економічна участь членів» лежать виплати на товарообіг, які пайовик споживчого кооперативу отримує для компенсації частини коштів, витрачених їм на покупки у своєму кооперативному магазині. Це спонукає пайовика здійснювати покупки саме у своєму кооперативі, що забезпечує його економічну участь у справах кооперативу. Саме бажання до стабільного отримання виплат економічно спонукає пайовиків прагнути стійкої роботи кооперативу.

Слід відмітити, що в сучасних умовах досягається виживання лише самих підприємств споживчої кооперації, що не забезпечує досягнення кооперативних цілей, спричиняє до скорочення кількості пайовиків. Це може призвести до втрати соціальної і економічної основи кооперативу.

Важливою складовою членства власне в споживчих кооперативах є сімейне членство. Широке розповсюдження сімейного членства у світовій практиці споживчої кооперації пояснюється отриманням членами виплат на купівлю товарів у своєму кооперативі, що підвищує ефективність реалізації кооперативного принципу «економічна участь членів».

Можливим способом реалізації прав сім'ї члена кооперативу на отримання бонусу є подання цього права членом сім'ї у рівній із пайовиком мірі. При цьому членам сім'ї не надаються права на участь в управлінні та контролі споживчого товариства.

Для споживчої кооперації характерним є дотримання міжнародних принципів, через які реалізуються кооперативні цінності та ті етичні цінності, які найперше визнаються кооперативними.

Відносини, що формують соціальний капітал, засновані на відносинах соціального партнерства. Тому, на наш погляд, соціальний капітал споживчої кооперації є системою внутрішніх і зовнішніх господарських зв'язків, що засновані на кооперативних принципах і цінностях, реалізують сутність понять взаємодопомоги і довіри на засадах соціального партнерства. До внутрішніх зв'язків слід віднести зв'язки з членами споживчої кооперації, споживчими товариствами та їх спілками, а до зовнішніх – зв'язки із постачальниками, покупцями, органами державної влади, місцевого самоврядування тощо.

Важливою складовою соціального капіталу є, як впливає з його визначення, відносини соціального партнерства. Тому розглянемо основні підходи і визначимо сутність самого поняття соціального партнерства. У працях сучасних українських, російських і білоруських дослідників ми знаходимо різні погляди, підходи й масштаби осмислення сутності соціального партнерства.

Функціонування соціального капіталу споживчої кооперації забезпечується завдяки його інституалізації і створенню певних відповідних мереж – соціальної і виробничої (торговельної). Соціальною мережею у споживчій кооперації України є система споживчих товариств і їх спілок. У споживчій кооперації наявна мережа створених споживчими товариствами підприємств, головним чином торговельна мережа в сукупності з обслуговуючими її потреби іншими підприємствами. Вказані мережі об'єднуються під єдиним брендом Укоопспілки (національний рівень) з регіональними ознаками, регіоналами брендів на рівні АР Крим і областей.

Таким чином, соціальний капітал споживчої кооперації є система внутрішніх і зовнішніх господарських відносин і зв'язків, що засновані на кооперативних принципах і цінностях, реалізують сутність понять взаємодопомоги і довіри на засадах соціального партнерства в соціальній і виробничій (торговельній) мережах.

Подальші наукові дослідження пов'язані з аналізом основних тенденцій розвитку споживчої кооперації на національному та регіо-

нальному рівнях і їх впливу на формування соціального капіталу споживчої кооперації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апопій В. В. Розвиток кооперативної торгівлі в умовах глобалізації товарних ринків та інтернаціоналізації торгового капіталу / В. В. Апопій // Споживча кооперація України: історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири : зб. наук. доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. – Львів : Львів. комерц. акад., 2010. – С. 148–156.
2. Архієреєв С. І. Сутність соціального капіталу індивіда з позицій неінституціональної та неокласичної економіки / С. І. Архієреєв, М. В. Шипілова // Социальная экономика. – 2010. – № 1. – С. 145–159.
3. Бабенко С. Г. Сучасні трансформації структури і системи відносин споживчої кооперації України / С. Г. Бабенко // Споживча кооперація України: історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири : зб. наук. доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. – Львів : Львів. комерц. акад., 2010. – С. 6–20.
4. Башнянин Г. І. Кооперативні системи : проблеми трансформації за умов ринкової транзиції / Г. І. Башнянин, А. Г. Драбовський, В. В. Іжевський. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2009. – 414 с.
5. Біла О. Г. Стратегія управління капіталом у споживчій кооперації / О. Г. Біла // Вісник Львівської комерційної академії. – 2006. – Вип. 21. – С. 152–161. – (Серія економічна).
6. Гелей С. Д. Теорія та історія кооперації : підручник / С. Д. Гелей, Р. Я. Пастушенко. – К. : Знання, 2006. – 513 с.
7. Горкіна Л. П. Комерція вчора, сьогодні і завтра : науково-практичні аспекти / Л. П. Горкіна // Споживча кооперація України: історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири : наук. доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. – Львів : Львів. комерц. акад., 2010. – С. 21–44.
8. Горожанкина М. Е. Социальный капитал : политэкономический аспект : монография / М. Е. Горожанкина. – Донецк : ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2006. – 289 с.
9. Гражевська Н. І. Соціальний капітал в еволюційній самоорганізації глобальної економіки / Н. І. Гражевська // Социальная экономика. – 2006. – № 1–2. – С. 113–118.

10. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. Грішнова, Н. Полив'яна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 19–24.
11. Задорожний Г. В. Методологические основы исследования социального капитала в структуре самодвижения ценностей / Г. В. Задорожний, А. Н. Шмыголь // Социальная экономика. – 2007. – № 3–4. – С. 5–16.
12. Задорожний Г. В. Соціальне партнерство – реальний шлях до відкритого суспільства / Г. В. Задорожний, О. В. Коврига, В. В. Смоловик. – Х. : ХІБМ, 2000. – 192 с.
13. Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка: навч. посіб. для вузів / В. Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.
14. Осташко Т. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т. Осташко. – К. : Фенікс, 2004. – 280 с.
15. Перхун В. Г. Розвиток відносин соціального партнерства у споживчій кооперації в умовах глобалізації / В. Г. Перхун // Социальная экономика. – 2006. – № 1–2. – С. 88–92.
16. Семенов В. И. Социальное партнерство в концепции качества жизни / В. И. Семенов // Актуальные проблемы гармонизации социально-трудовых отношений: материалы Пятой междунар. науч.-практ. конф., (Витебск, 22 нояб. 2002 г.). – Витебск : УО ФПБ ВФ МИТСО, 2002. – С. 213–216.
17. Скляр Г. П. Економічні умови та протиріччя розвитку відносин соціального партнерства в споживчій кооперації / Г. П. Скляр. – Социальная экономика. – 2010. – № 2. – С. 289–294.
18. Скляр Г. П. Економічні умови та протиріччя розвитку споживчої кооперації в перехідній економіці: монографія / Г. П. Скляр. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 279 с.
19. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма; пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 474 с.
20. Храмова Т. Г. Методология исследования социально-экономического потенциала потребительской кооперации: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т. Г. Храмова; Сибирский ун-т потребительской кооперации. – Новосибирск, 2002. – 32 с.

УДК 339.922:346

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК КООПЕРАТИВНОЇ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ

Ю. С. Радченко

Чітка і злагоджена діяльність кооперативів, що забезпечувалася дотриманням кооперативних принципів, сприяла швидкому поширенню кооперативів у всьому світі. Але саме лише дотримання кооперативних принципів без належного юридичного визнання кооперативів не дали б їм змоги успішно працювати в усіх куточках земної кулі. Глобалізація сприяла швидкому поширенню кооперативів та інтенсифікації їх зв'язків із іншими суб'єктами ринку. Для забезпечення розвитку кооперативів в умовах змінного глобального середовища необхідне постійне вдосконалення кооперативної нормативної бази. Особливості та тенденції її змін під впливом глобалізації стали

предметом жвавих дискусій між багатьма науковцями світу, серед яких Г. Хаген, Дж. Бірчел, Д. Рід, Л. Кетільсон, Р. Доброхоцькі, А. Бернарді, І. Снайт, Т. Ліан, та ін. Науковці відзначили, що розвиток кооперативної нормативної бази має складний і навіть суперечливий характер. Г. Хаген зазначив, що разом із тим, що кооперативна нормативно-правова база адаптується до міжнародних стандартів, вона перебуває під тиском «подвійної тотожності». Дана теза пояснюється науковцем процесами міжнародного узгодження кооперативного законодавства між країнами (або «уніфікації»), з одного боку, та процесами «гомогенізації» ко-